

oud nieuws

Uitgegeven door de historische vereniging van Krimpen aan de Lek 'Crempene'

Nr. 36, april 2024

Berste Crempenaren,

Al vanaf de eerste nieuwsbrief, Oud Nieuws juni 2010, is het een goede gewoonte dat de voorzitter namens het bestuur een voorwoord schrijft. Maar het voorwoord van deze nieuwsbrief vormt hierop een uitzondering, want ik schrijf deze keer namelijk niet namens het bestuur, maar op persoonlijke titel.

In de voorjaarsvergadering van 9 april jl. heb ik het voorzitterschap overgedragen aan mijn opvolger Roland Baas. Voor mij komt dit afscheid op een mooi moment. Dankzij de inspanning van velen is Crempene namelijk een bloeiende vereniging geworden, die er ook financieel goed voor staat.

Het huidige aantal van circa 180 leden is ongeveer 10x hoger dan het aantal personen dat in 1999 besloot het er maar op te wagen een historische vereniging op te richten, hetgeen in 2000 geschiedde. Het ledenaantal groeit nog steeds. Ook hebben wij een voltallig bestuur. Dat is lang niet altijd bij iedere vereniging het geval. Verder kunnen we blij zijn met een deskundig archiefbeheer evenals een goede en scherpe redactiecommissie. Met onze nieuwsbrief Oud Nieuws en een gloednieuwe website kunnen we goed naar buiten treden.

Bij mijn afscheid werd ik verrast door alle mooie woorden en cadeaus. Het meest getroffen werd ik door de benoeming tot erelid van de vereniging.

Ik wens Roland en de overige bestuursleden een vruchtbare volgende periode toe, waarin verder gebouwd kan worden aan Crempene. Ik zeg u allen dank voor het vertrouwen dat ik in de afgelopen jaren genoten heb.

Voor nu, veel leesplezier gewenst met deze, opnieuw wat dikkere, aflevering van Oud Nieuws.

Hans Dekker

... en de boer, hij ploegde voort. Eeuwenlang boeren in de polder Krimpen aan de Lek door Hans Dekker

Inleiding

Ter gelegenheid van het gereedkomen van de nieuwste wijk in Krimpen aan de Lek, de Molenweide, verscheen vorig jaar een speciaal nummer van Oud Nieuws (nr.31, januari 2023). Daarin werd o.a. ingegaan op de geschiedenis van de polder Krimpen aan de Lek waarin de nieuwe wijk is gesitueerd. Er werd aandacht besteed aan de ontginning van het hier aanwezige veenmoeras, waarmee onze polder ontstond. Dat ontginnen gebeurde door boeren die zich hier vestigden. Zij waren het dan ook die het gebied vorm gaven, bewerkten en aldus beheerden.

In deze aflevering wordt dieper ingegaan op dit landgebruik. In feite beschrijft dit het boerenbestaan door de eeuwen heen tot het moment dat onze dorpsuitbreiding het verder 'boeren' onmogelijk maakte.

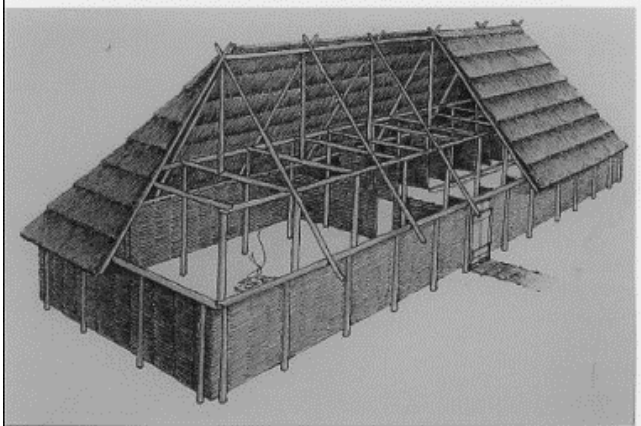
Zelfvoorzienende boeren

Met de bouw van de eerste boerderijen, ergens in de 12^e eeuw, groeide de sinds 1064 al aanwezige kleine kern uit tot een langgerekt binnendijks gelegen bewoningslint. Op basis van archeologisch onderzoek (niet in de Krimpenerwaard zelf) kan verondersteld worden dat die eerste ontginningsboerderijen 'drie beukig'

waren, met een lengte van ca. 20 m. en een breedte van ca. 10 m.

Boerderij in Oostpolder ten westen van Gouda ca 1100, groot 18 bij 11 meter, op een terpje van 40 cm hoog, houten palen met daartussen wanden van gevlochten wilgentenen en leem, stal met matten op de grond voor 8 stuks vee, varkenskot, paard, verbouwt op de natte grond emmertarwe en vlas, haardvuur midden en rook kringelt door gat in het dak, woonruimte lemen vloer, geen zolder, opgegraven in 1996.

Middeleeuwse boerderij, wanden van gevlochten wilgentenen

De constructie werd gedragen door in de grond gegraven, of wat later, op poeren geplaatste palen. Het dak was met riet gedekt en de wanden bestonden uit beleemd vlechtwerk. Het woongedeelte, de stal en de werkruimte bevonden zich onder één dak. De stalruimte bood plaats aan ca. 8 stuks vee, een enkele koe, gehouden voor de zuivel en de mest, enkele schapen voor wol en mest en misschien een paar geiten en een varken.

De boeren die zich hier vestigden moesten aanvankelijk volledig zelfvoorzienend zijn, niet alleen voor voedsel, maar ook voor de bouw en het onderhoud van hun onderkomen, voor kleding, verwarming, enz.

Het belangrijkste voedsel bestond uit brood en brij (pap). Een eerste levensbehoefte was dus graan. Behalve de akker voor de graanteelt had men ook weidegrond nodig voor het vee. Voor het verbouwen van graan was mest, op een ondergrond van veen afgedekt door een dunne kleilaag, namelijk onontbeerlijk.

Uitgaande van een ruwe schatting die bij de ontginning aan ca. 30 boeren grond beschikbaar werd gesteld, lijkt een eerste fase ontginning van zo'n 5 ha. per bedrijf waarschijnlijk. Later zou dit, zoals eerder in Oud Nieuws nr.31 beschreven uitgroeien tot 15 ha. Er was hierbij een vaste indeling van de percelen.

Achter de boerderij lag de akker, daarachter het weiland, dan het hooiland en vervolgens nog het onontgonnen

gebied. Uiteraard leefde het boerengezin niet van brood alleen. Er was de melkopbrengst van het vee, waarvan boter en kaas werd gemaakt en er was een varken dat geslacht kon worden.

Verder was het natuurlijk milieu voldoende rijk om het gezin een redelijk bestaan te geven (wild, eieren, watervogels, vis, enz.). Voor het maken van de kleding was de wol van de schapen onmisbaar.

Naar een markteconomie, zuivel en hennep

Na een periode van zelfvoorziening maakte de economie al vóór 1400, na eerst nog op ruilhandel gebaseerd te zijn geweest, plaats voor een geldeconomie (toenemende specialisatie en marktgerichtheid). In die economie ging de boer meer inspelen op de behoefte aan voedsel, dat hij rendabel zou kunnen leveren. Dat betekende graan leveren aan de groeiende bevolking in de rond 1370-1400 opkomende steden: Gouda, Schoonhoven en Rotterdam.

Maar door de eerder (Oud Nieuws nr. 31) genoemde daling van het maaiveld en de hogere grondwaterstanden, gingen hier de graanopbrengsten teruglopen. In het laatste kwart van de 14^e eeuw en de eerste helft van de 15^e eeuw was het in de Krimpenerwaard vrijwel afgelopen met de verbouw van broodgranen. Alleen direct achter de dijken, zoals ook in Krimpen, kon nog wel wat haver worden verbouwd.

Voor Krimpenerwaardse boeren betekende dit dat ze zich steeds meer gingen richten op de veeteelt. Ze gingen meer koeien houden (het aantal schapen nam af) en meer zuivel produceren, naast kaas vooral ook boter. Juist onze veenachtige polders met de hoge waterstand bleken zich dankzij de goede grasopbrengst uitstekend te lenen voor de veeteelt. De best ontwaterende delen (dicht achter de dijk) werden in gebruik genomen als weiland, terwijl de rest van het ontgonnen gebied als hooiland werd gebruikt.

De omschakeling naar de veeteelt werd rond 1350 nog indirect beïnvloed door de builenpest (de zwarte dood) met een enorme sterfte van vee als gevolg. De prijzen van graan daalden toen veel meer dan die van de luxe voedingsmiddelen zoals vlees en zuivel, hetgeen een stimulans werd voor de veeteelt. Voor wat betreft het op de markt brengen van de zuivel ligt het voor de hand dat dit in de vorm van kaas en boter gemakkelijker was dan met verse zoete melk. Iedere stad in de omgeving (Gouda, Schoonhoven, Rotterdam en Dordrecht) had een markt. Echter in die tijd, waarin de steden een grote greep hadden op het platteland,

was Dordrecht veruit de machtigste stad. Dordrecht kreeg het bij de graaf van Holland gedaan dat boeren in een groot deel van Zuid-Holland verplicht werden hun surplus aan producten daar op de markt te brengen, de zogenaamde marktdwang. Dit gold o.a. voor het westelijke deel van de Krimpenerwaard, dus ook voor Krimpen aan de Lek. Deze marktdwang werd opgeheven in 1562, maar voor Krimpen aan de Lek pas in 1589.

Het was echter niet alleen de veeteelt met de zuivelproductie die hier van belang was geworden. Ook de teelt van hennep, als grondstof voor een aantal belangrijke producten, werd een bron van inkomsten.

Dat de hennep teelt zo'n essentieel onderdeel van het boerenbedrijf kon worden, is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de haringvisserij en de koopvaardij. Deze brachten een grote vraag naar netten, zeildoeken en touw met zich mee. Waarschijnlijk werd al in de beginperiode van het zelfvoorzienend boerenbedrijf voor eigen gebruik hennep geteeld.

In de loop van de 14^e eeuw, toen de Hollanders begonnen met haringvissen onder de kusten van Engeland en

1. *Fluitschip*

zuidwest Zweden, begon ook de hennep een belangrijk product te worden. In de 15^e eeuw werden de visgronden verlegd naar de open zee en werd de haringvisserij van nog grotere betekenis voor Holland en de latere Republiek. Niet alleen als volksvoedsel maar ook als belangrijk exportproduct. Als gevolg hiervan nam ook de hennep teelt toe en ging een periode in van voortdurende groei. In diezelfde eeuw waren de Hollandse kooplieden gespecialiseerd in het vervoeren van alle mogelijke bulkgoederen van noordwest Europa naar het zuiden. Omstreeks 1600 had die Europese handelsvaart zijn hoogtepunt bereikt en beschikte men over veel kapitaal om te investeren in de scheepvaart naar andere continenten. De hennep teelt kon gedurende enkele eeuwen (1450-1650) meegroeien met de visserij en scheepvaart en zou geruime tijd zelfs het accent hebben in het hennep-weide bedrijf. Dit verklaart ook waarom de boeren er in die tijd voor kozen door middel van zware bemesting de hennep teelt te optimaliseren ten koste van de grasopbrengst.

Met de combinatie hennep teelt-veeteelt was een vorm van bedrijvigheid ontstaan, die vrijwel het hele jaar werk en inkomsten bood. In de zomer en herfst werd de kaas en boter verhandeld, in november het vlees van het varken en in de herfst en winter de hennep.

De twee takken van het hennep-weidebedrijf hebben ieder hun eigen ontwikkeling doorgemaakt, maar elkaar ook beïnvloed.

Verandering in beroeps- en bevolkingspatroon

Een belangrijk gevolg van de overschakeling van graan- naar veeteelt en naar de teelt van hennep was dat er arbeidsoverschot ontstond op het platteland, vanwege het in vergelijking met de graanteelt minder arbeidsintensieve karakter van met name de veeteelt.

Het probleem van het arbeidsoverschot werd opgelost door het starten van andere activiteiten, zoals visserij, eendenvangst, werken in de riet- en griendcultuur en losse arbeid in de dijk- en waterbouw.

Dat de beroepsbevolking in die tijd niet meer alleen uit boeren bestond blijkt duidelijk uit de zogenaamde 'Informatie upt stuckt van de Verpondinghe' van 1514. Dit is een verzameling van gegevens over de welstand van de bevolking, op basis waarvan belasting kon worden geheven. We lezen daarin dat één derde van de beroepsbevolking op zee een boterham probeert te verdienen, één derde houdt zich bezig met vissen en vogelen in de Lek en één derde met lantelinge (landbouw), dijken en dammen, spitten en delven. Nog geen derde deel was dus boer.

Verder lezen we in dit stuk dat van de in totaal 508 morgen grote polder Krimpen aan de Lek nog maar 118 morgen in cultuur is gebracht (1 morgen= 0,85 ha.). Van deze 118 morgen blijken er maar liefst 60 van andere eigenaren dan de eigen inwoners te zijn. Deze opsomming van de beroepsbevolking geeft weer hoe het aandeel van de boeren in het totaal van de bevolking sinds de ontginning is teruggedrongen. Toch zou dit relatief kleine aantal boeren (minder dan in de overige dorpen in de Krimpenerwaard) de exploitatie van de polder tot in de 20^e eeuw bepalen.

Het probleem van een arbeidsoverschot werd in de loop der tijd verder opgelost door migratie naar de steden. Hierbij was ook van belang dat de boeren, die zich steeds meer richtten op het produceren voor de handel, de mogelijkheid kregen bepaalde werkzaamheden uit te besteden. Het arbeidsoverschot ging dus ook zijn weg zoeken in de ambachten. Dorpelingen lieten zich in de steden opleiden en keerden terug als timmerman, smid e.d. De timmerlieden vonden bij voorbeeld werk in het beplanken van de woonhuizen van de boerderij. Dit kwam in zwang in de late 15^e en vroege 16^e eeuw. De beplanking verving de tot dan toe gebruikelijke vlechtwerkwanden.

De aanvankelijke agrarische samenleving was veranderd en dat had gevolgen voor het bewoningspatroon. Het binnendijkse bebouwingslint werd opgevuld met huizen van arbeiders en ambachtlieden. Ook het patroon van de ontginningspercelen en sloten dicht achter de dijk veranderde. Boeren met wie het goed ging kochten land van hen, die door armoede gedwongen, kleiner moesten gaan boeren en neveninkomsten gingen zoeken. Die zogenaamde smal deling leidde enerzijds tot bredere en anderzijds tot door sloten gescheiden smallere percelen.

Ook de teelt van hennep op de kleine, hoog gelegen akkertjes met daaromheen veel sloten en wilgenbomen, zorgde voor een verandering van het oorspronkelijke beeld.

Verderop in de polder bleef het landschap ongewijzigd, met een betrekkelijk klein oppervlak aan weiland en verder eindeloze percelen hooiland met het slotenpatroon uit de ontginningsstijd.

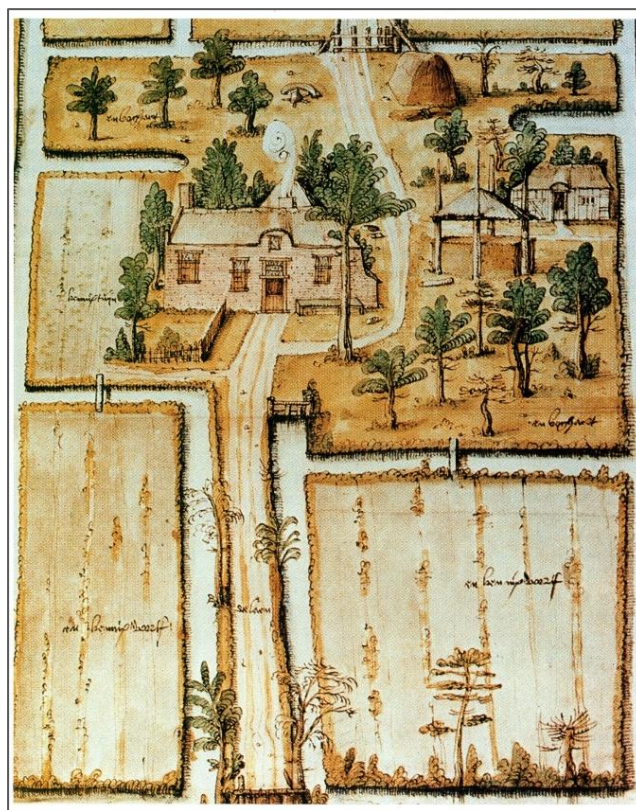
Hennep-weide bedrijf, de hennep

Hennep is een éénjarige snel en hoog (2 tot 3 m.) groeiende plant. De teelt vond plaats op akkertjes van enkele honderden vierkante meters, dichtbij de boerderij. De akkertjes werden regelmatig opgehoogd met bagger uit de omringende sloten en vroegen om zware bemesting. Alle mest die door de koeien werd geproduceerd in de winter kwam 'zomers ten goede aan de teelt. De achter de akkers gelegen weilanden werden alleen bemest met wat in de zomer door het vee werd achtergelaten. De hooilanden bleven onbemest.

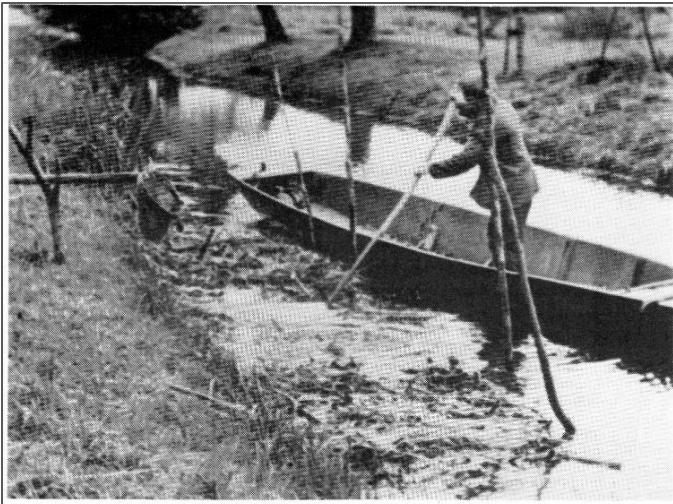
Het Hollandse-Utrechtse veengebied, met name de Alblasser-, Krimpener- en Lopikerwaard waren het centrum van de hennep-teelt. Het zaaien van de hennep vond plaats tussen half mei en half juni. Eind juli of begin augustus werden de mannelijke hennepplanten (de gelling) uit de grond getrokken (geplukt), gedroogd en in bossen geroot (dit is het losweken van de vezels van de houtige kern, door ze enige tijd onder water te laten rotten). Het rotten was berucht vanwege de stank die over de omgeving werd verspreid. De vrouwelijke planten (zelling) werden eind augustus, na rijping van het zaad, geplukt. Na het drogen werd het zaad eruit geslagen en de stengels geroot, waarna alle stengels verder werden gedroogd door zon en wind en daarna

TABEL 2.7. De beroepsstructuur 1807

Beroep	Haa	Bga	Krl
tapper	10	2	4
winkelier	28	17	18
koopman	6	9	8
bakker	2	2	2
slachter/houwer	4	5	1
schoolmeester etc.	3	1	1
timmerman	6	3	3
metselaar	3	4	3
kleermaker	10	7	2
schoenmaker	7	3	2
korenmolenaar	1	1	1
geestelijke	3	–	1
(ijzer)smid	2	2	–
rietdekker	2	2	2
chirurgijn	1	1	1
baardscheerder	–	3	2
verwer/glas	3	1	1
schipper	4	–	10
scheepstimmerman	–	–	2
kuijer	2	1	2
biersteker	1	1	–
vroedvrouw	1	1	1
klompmaker	–	2	1
notaris	1	1	–
grutter	1	–	–
wagenmaker	1	–	–
Functies per plaats	23	21	21

2. Haven en achterland

Het roten van de hennepplanten

opgeslagen in de schuur. In de winter werden de gedroogde houtige stengels geschild (schilhennep). Begin 18^e eeuw ging men ertoe over de houtige stengels te breken, braken genoemd (braakhennep). Dat braken kon alleen maar met de mannelijke en de fijnste vrouwelijke planten. De zwaardere vrouwelijke planten werden nog steeds geschild. Het braken vond plaats in zogenaamde braakhutten. Dat waren eenvoudige optrekjes, aan één zijde open, met een pannendak en wanden van riet of vlechtwerk. De stengels werden in een stenen oven gedroogd en daarna met eenvoudige werktuigen gekneusd en gebroken, waarbij de bastvezels vrijkwamen van het verbrijzelde hout. Het braken was zeer ongezond werk vanwege het stof en de rook, bovendien was het

brandgevaarlijk. Vandaar dat de braakhutten ver verwijderd van de boerderij stonden.

Het bundelen van de vezels tot bossen van 50 kg. (poppen) gebeurde, verplicht door de Provinciale Staten, door de ‘hennepbossers’. De poppen werden verkocht aan handelaren en op de markt gebracht. Vanuit

Krimpen gebeurde dit tot 1589, vanwege de eerdergenoemde marktdwang, verplicht in

Dordrecht. Later kon dit ook in Schoonhoven, Gouda en Rotterdam. De belangrijke grondstoffen van de hennep waren het zaad, de bastvezels en de resten van de houtige stengels.

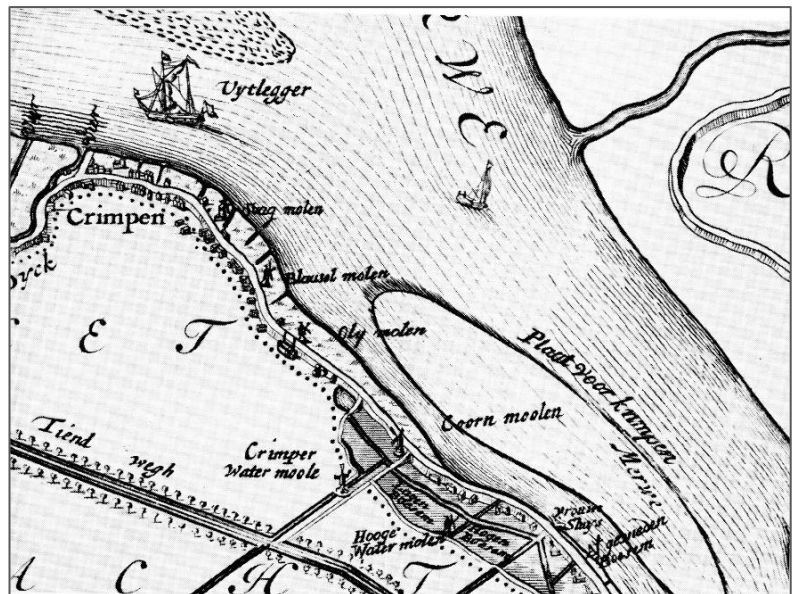
Uit het zaad werd olie geperst voor verlichting, groene zeep en vernis. Het restant van de olienijverheid diende in de vorm van koeken als krachtvoer voor het vee. Ook werd het zaad gebruikt als lokaas in de vele eendenkooien. Het zaad bleef namelijk drijven.

Ook in Krimpen heeft een oliemolen gestaan, zoals blijkt uit een kaart uit 1683. De belangrijkste brandstof waren de bastvezels. De vezels van de mannelijke plant en de braakhennep werden vooral bij

de visserij gebruikt voor netten, zeildoek en touw. De grovere vrouwelijke geschilde vezels, die sterker waren, vonden hun weg in de koopvaardij in het staande want. Het (verbrijzelde) hout van de stengel werd o.a. gebruikt voor het maken van zwavelstokken (de voorloper van de lucifer).

Rechtstreekse verkoop van de vezelbossen aan touwslagerijen zal hier nog niet hebben plaatsgevonden. Deze waren alleen in de steden gevestigd. Pas in de 17^e eeuw kwam deze bedrijvigheid op het platteland voor, ook in Krimpen.

De periode van groei van de hennep teelt duurde, met slechts enkele korte onderbrekingen, tot en met de eerste decennia van de 17^e eeuw. In de loop van

3. Kaart met oliemolen

4. Touwbaan

die eeuw werd de concurrentie met de hennep uit het Oostzeegebied steeds sterker. Het was vooral de schilhenneep die daar last van kreeg, niet de braakhennep. Dat betekende weliswaar het einde van de groei maar er was nog steeds sprake van een belangrijk product.

In de loop van de 18^e eeuw was de haring in ons land steeds minder een volksvoedsel geworden en ook de haringexport was in de eerste helft van de 19^e eeuw volledig ingestort, met grote gevolgen voor de hennepsteelt. Daar kwam nog bij dat al eerder in de visserij was overgeschakeld op katoenen netten die lichter waren en het voordeel hadden machinaal gemaakt te kunnen worden.

Ook de koopvaardij had, na een aantal oorlogen met Engeland, de tweede helft van de 18^e eeuw sterk ingeboet aan belangrijkheid. De opkomst van koloniale vezels, eerst Manila later Sisal, en in de tweede helft van de 19^e eeuw de opkomst van de stoomvaart ten koste van de zeilvaart, betekende dat het rond 1880 vrijwel gedaan was met de hennepsteelt.

Hennep-weidebedrijf, de veeteelt

In de andere tak van het hennep-weidebedrijf, de veeteelt, is eeuwenlang veel minder sprake geweest van groei en ook was er meer sprake van ups en downs.

Enerzijds had, zoals we zagen, de combinatie hennepsteelt-veeteelt een voordeel, maar anderzijds was er ook een belemmering. De hennepsteelt eiste namelijk vrijwel alle mest op, waardoor de boer geen mogelijkheid meer had om langs die weg het hooiland (ook wel schraalland genoemd) om te vormen tot weiland en zo zijn opbrengst uit de zuivel te vergroten.

Het gemiddelde aantal koeien per bedrijf in het Hollandse veenweidegebied steeg dan ook niet hard. Tot het jaar 1400 waren dat er vier à vijf, rond 1500 zeven à acht en rond 1600 ca. tien stuks. Hoe belangrijk de kaasproductie toen precies was is niet bekend, maar waarschijnlijk was die kaas van goede kwaliteit, zoals het volgende stukje suggereert.

In 1591 kocht onze plaatsgenoot Lambert Gerrits van Geerlof Cornelisz uit De Briel "vijfdenhalf" (4 ½) Hont (1 hont is ca 0,14 ha. morgen) in een weer land van 6 morgen, genaamd die Pinksterblom. Behalve de prijs vroeg Geerlof ook nog 2 kazen die de vrouw van Lambert, Cloertjes Jasper moest kazen.

Vanaf ca. 1650 was er sprake van economische teruggang in heel Europa. Er heerste grote armoede in de steden en de vraag naar kaas was flink afgenomen. Dit was dan ook de periode dat het accent van de bedrijfsvoering kwam te liggen op de hennepsteelt.

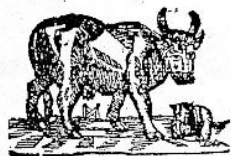
Deze slechte tijden voor het weidebedrijf zouden meer dan een eeuw duren. De economische neergang werd in de Krimpenerwaard nog verergerd door overstromingen in 1726, 1756 en 1760.

Het weiland was lange tijd onbruikbaar en de koeien moesten bij gebrek aan voedsel ver onder de prijs verkocht worden. Nog erger werd het door een aantal veepestepidemieën, die soms jaren aanhielden. Berucht zijn de perioden 1713-1720, 1746-1765 en 1768-1786. Het was toen geen zeldzaamheid als de veestapel halveerde of soms nog erger. Landelijk gezien ging het vanaf ca. 1780 weer bergopwaarts en ook in de Krimpenerwaard volgde na de laatste veepestepidemie een

5. Veepest

snel herstel. Er volgde een aantal zeer goede grasjaren en er werden weer hoge prijzen betaald voor de zuivel. Dit was ook de periode dat vanwege de neergang van het hennepbedrijf het accent werd verlegd naar meer kaasproductie. De mest die niet meer nodig was voor de hennep-akkers kon worden gebruikt voor betere bemesting van de weilanden en op de tot dan toe, onbemeste hooilanden, waardoor het areaal weideland toenam. Dit maakte het mogelijk de veestapel te laten groeien en daarmee de kaasproductie. Meer kaas gaf meer wei (overblijvende vloeistof bij de kaasbereiding) die werd gebruikt als voer om meer

BOELHUIS,

Ten Huize van *Hendrikus de Jong* Hospes
in de Herberge *de Krimpse Salon*
de Krimpen op de Lek

op Vrijdag den 3 Maart 1700

Gerrit en Anthony van Haf-
ten, Kooplieden te Alblasferdam, zyn
dan meninge omme publicq / ten over-
staan van Schout en Schepenen van *Krimpen op de Lek*
te doen opbeylen en verkoppen:

Kalfdraagende SCHOTVAARZEN.

13 1/2 Kalfdraagende KOEYEN van haar Derde
en Vierde Kalf, *die een te gering off*
vet gekalft hebben.

Al wie die schoone Vee met aandag heeft bekeeken,
Die zal met Roem en Lof van deeze Beesten spreekken,
En zeggen, die is Puylk, ja die is 't regte slag,
Wien's weerga niet gezien in meentig jaar en dag.

Alle van de althans graserende
pestziekte Gebetert / daar de Verkoopers een
geruimen tijd voor zullen instaan.

Imant genegen zijnde / enige van
dezelve te kopen / komen ten dage en Huize
boven gemelt / 's morgens ten tien uren precies.
Zeg het Voort.

Te Dordrecht, gedrukt bij N. van Eyden & Comp. Boekdrukkers,
woonende op de Voorstraat bij 't Postcomproit.

varkens te houden voor vlees en opnieuw meer mest. Als illustratie van de snelle stijging van het aantal runderen in die periode: rond 1795 bedroeg het aantal runderen bij de Krimpense boeren 316 en rond 1800 was dat 383 stuks. Bij het aantal van 27 boeren (telling 1807) betekende dit gemiddeld 14 runderen per bedrijf. Het aantal boeren in die tijd vormde trouwens nog amper 10 procent van het aantal huishoudens. Met het invoeren van het kadaster in 1832 krijgen we voor het eerst een overzicht in de namen van de boeren, die eigenaar waren van één of meerdere boerderijen in Krimpen. Er blijken op dat moment 21 van zulke boeren te zijn. We komen enkele namen tegen van boerenfamilies, die tot de Tweede Wereldoorlog altijd op dezelfde plaats, of in de directe omgeving daarvan, hun bedrijf hebben gehad. Op de Ooster Lekdijk Dogterom, op het dorp Huijzer, op de Molendijk De Jong en op de Noord Benschop en nogmaals De Jong.

Uit latere kadastrale gegevens blijkt dat de boerderijen vaak van eigenaar wisselden. Soms van vader op zoon (de oudste) of van oom naar neef. De eigenaar van de boerderij was zeker niet altijd zelf de boer, want bedrijven werden ook verpacht. De pachters hadden weinig rechten, want de pacht gold namelijk maar voor één jaar en werd daarna wel of niet verlengd. De pachters hoorden soms pas op het laatste moment dat

de pacht niet werd verlengd, met alle gevolgen van dien. Zij moesten op zoek naar een andere boerderij en op stel en sprong met veestapel en al verhuizen.

Van groot belang was de vervanging van de windbemaling door het stoomgemaal Hendrikus de Jong aan de Molendijk in 1879. Hiermee kon het gewenste polderpeil beter worden beheerst. Vink (zie bronvermelding) heeft het mooi omschreven: 'Vóór de stoombemaling stonden in de natte jaargetijden de velden, zelfs de wegen, weken- tot maandenlang dras of nog erger, blank'.

Het gevolg van de bemaling was dat de koeien eerder naar buiten konden, de grasmat zich beter kon ontwikkelen en de hooioogst kon vervroegen. Zoals gezegd zijn er in het boerenbestaan gedurende meerdere eeuwen veel bergen en dalen geweest. Nog voor het einde van de 19e eeuw was er weer zo'n dal, de beruchte landbouwcrisis van 1880-1895. Er waren faillissementen en gedwongen verkoop van bedrijven en in afwijking van het gebruik dat een bedrijf overging op één zoon kwamen er bedrijfssplitsingen. Het was een tijd van bittere armoede, niet alleen voor de boerenstand, maar ook voor de arbeiders.

Nederland was steeds meer een zuivel exporterend land geworden en steeds afhankelijker geworden van ontwikkelingen op het wereldtoneel en daar lag de oorzaak van de crisis. Wat was het geval?

De Europese graanmarkt werd in die jaren overspoeld met goedkoop graan uit de Verenigde Staten. Het

6 Gemaal Hendrik de Jong, Molendijk

gevolg daarvan was dat de Nederlandse graanboeren overstapten op de veeteelt en daarmee concurrent werden van de oude veeteeltbedrijven zoals hier in de Krimpenerwaard. Een tweede oorzaak was dat de zuivelexport ernstig stagneerde. Nederland was zijn goede naam als exportland kwijtgeraakt, vanwege geknoei met de kwaliteit van boter en kaas. Niet zozeer door onze boeren, maar meer door de eerder opgerichte zuivelfabrieken, die er in onze streek overigens pas vrij laat zouden komen. (zie volgend hoofdstuk)

Het boerenbedrijf in de 20^e eeuw

Rond 1900, na het dieptepunt van de crisis, bestond het landbezit nog voor de helft uit schraalland. 25 jaar later was dat schraalland bijna verdwenen en was de veestapel ongeveer verdubbeld.

Enerzijds kwam dat door het effect van de betere bemaling door het in gebruik genomen stoomgemaal. Anderzijds was er de invloed van het op de markt gekomen krachtvoer (mais), de toepassing van kunstmest en de toegenomen beschikbare hoeveelheid varkensmest.

Het zal dan ook geen toeval zijn geweest dat in het begin van de 20^e eeuw hier drie graanmolens draaiden, de Phoenix, de Eendracht en de Hoop. Er moest immers met het toegenomen aantal koeien en varkens steeds meer voedergraan worden gemalen.

Voor de boeren in Krimpen was in dit verband de nabijheid van de Rotterdamse haven een groot voordeel. De daar ingevoerde mais en kunstmest lag als het ware binnen handbereik. Ook waren de boeren hier, weliswaar later dan elders, in gaan zien dat zij, als kleine spelers in het proces, voordeel zouden hebben bij het oprichten van landbouwcoöperaties, waardoor voor de import van voer (mais) en kunstmest en de export van kaas en boter hogere prijzen konden worden bedongen.

Begin jaren twintig van de 20^e eeuw ging het dus weer beter met de boerenstand, want zelfs een kleinere boer verdiende meer dan een arbeider. In deze periode was de melkproductie, zowel door het hogere aantal koeien als door meer melkgift per koe, zo groot geworden dat verwerking op de boerderij te arbeidsintensief werd. Dit leidde ertoe dat de melk werd verkocht en de kaas en boter steeds meer in de opgerichte zuivelfabrieken werden geproduceerd.

Het aantal zelfkazende boeren in de Krimpenerwaard liep langzaam maar zeker terug, maar bleef wel hoger dan elders. Bij de zelfkazende boeren kwamen kaashandelaren éénmaal per week langs om kaas te kopen. Ze hadden kaaspakhuizen, waarin de kaas werd opgeslagen voor verdere rijping en latere verkoop. De boer hoefde echter niet afhankelijk te zijn van die tussenhandel. Hij kon altijd nog met de brik naar de kaasmarkt in Gouda rijden.

Het zelfstandig verkopen van de melk, bij voorbeeld in Rotterdam, is nooit op grote schaal gebeurd. Het maken van kaas was veel aantrekkelijker, ook al vanwege de wei en daarmee de mogelijkheid tot het mesten van meer varkens met als gevolg de verdere verbetering van de bodemkwaliteit van de weilanden.

Er werd altijd nog wel wat melk aan huis verkocht aan buurtgenoten die daarvoor langs kwamen. Ook werd er verkocht aan de plaatselijke melkhandelaren (melkboeren) die de melk uitventten in het dorp.

De dertigerjaren, de crisisjaren, waren een nieuw dieptepunt in het boerenbestaan en niet alleen voor de boeren. De melk en kaas brachten vrijwel niets meer op en overheidsingrijpen leidde tot gedwongen inkrimping van de veestapel.

Wat opvalt in de eerste helft van de 20^e eeuw is de wijze van bedrijfsvoering. De boeren in de Krimpenerwaard waren nogal traditioneel ingesteld en geneigd alles bij het oude te laten. Alle werkzaamheden werden nog met de hand verricht, of waar het kon met behulp van een paard.

Vooraf in de herfst, het voorjaar en de zomer was het druk. In de herfst moesten honderden meters sloten

7. Melkschouw

Dan de hooibouw. Aanvankelijk werd het gras nog gemaaid met de zeis, vaak door ingehuurde krachten (Brabanders en zogenaamde Hannekemaaiers uit Duitsland). Later met een door één of twee paarden getrokken motormaaier. Daarna, na één of twee dagen drogen, werd het gras gekeerd met de rijf, losgeschud en uitgespreid. Daarna volgde het wiersen (op lange rijen leggen) en het met de hooivork opsteken op de hooiwagen. Tenslotte werd het hooi van de volgeladen hooiwagen opgestoken in de hooiberg. Bij slecht weer moest het hooi ook nog in het weiland op hoppers gezet worden, zodat het binnen in de hopper droog bleef. Geen wonder dat het feest was als het hooi 'binnen' was. Kinderen reden mee met de laatste hooiwagen en zongen: *het laatste vrachie, de bouw is binnen*.

De winter was de rustigste periode van het jaar. De koeien stonden op stal en omdat ze meestal 'droog stonden' was er minder te melken. Er kon ook geen kaas gemaakt worden. De winter was wel de tijd dat de boer 'het hout in ging'. Dat wil zeggen dat er gehakt en gesnoeid ging worden in de geriefbosjes en het boshout. Geschikte wilgentakken werden gebruikt voor 'stelen' van het boerengereedschap. Er werd hout gebruikt voor palen en hekwerken. Elzenhout werd gebruikt voor waterwerk, zoals het verstevigen van slootkanten. En niet te vergeten, er was veel brandhout nodig, bij voorbeeld voor het waterfornuis.

Met het noemen van het waterfornuis komen we op het werkterrein van de boerin, haar dochters en 'de meid'. Zodra de volle melkbussen uit de schouw kwamen werden ze leeggegooid in de tobbe voor het kaasmaken, het werk en de specialiteit van de boerin. Het was een zwaar en arbeidsintensief karwei en de hygiëne was van groot belang. Het hele proces van het maken van de kaas is samengevat in een tabel.

worden uitgebaggerd met de baggerbeugel. De bagger moest eerst in de schouw en daarna in een depot op het land. In het vroege voorjaar moest de ruige stalmest met de schouw naar het land worden gebracht, gemengd worden met de inmiddels ingedroogde bagger en vervolgens uitgespreid worden over het land.

Ook het melken in het weiland was zeer arbeidsintensief. Vanaf de weidegang in het voorjaar tot in de herfst moesten de koeien in het land worden gemolken, tweemaal per dag. Te beginnen om 4 of 5 uur 's morgens en 's middags nog een keer. De lege melkbussen in de schouw en dan naar achteren en later weer terug. Kortom, veel werk voor de boer met een knecht of een melkmeid.

8. Hooi opsteken

Deze tabel is overgenomen uit de SCHOK uitgave Schatrijk Krimpenerwaard (zie bronvermelding).

Dagindeling naar uren	Werkzaamheden kaasmakerij	D *) Dagelijkse werkzaamheden kaasmakerij W*) Wekelijkse werkzaamheden kaasmakerij O *) Onregelmatige werkzaamheden kaasmakerij
5.00 - 6.00	D - kazen onder pers vandaan halen en naar pekelbak brengen, kazen in pekel keren, waterfornuis vullen en aansteken, kaasgereedschap klaarzetten, kaas die op de planken ligt te rijpen omkeren, room van wei scheppen W- één- a tweemaal per week de weiroom tot weiboter karnen	
6.45 - 7.00	D - melk in kaastobbe doen, stremsel, zuursel en salpeter toevoegen	
7.30 - 9.00	D - 25 min. melk stremmen, 20 min. roeren, 5 min. rust, wei afscheppen en warm water toevoegen, opnieuw 15 min. melk roeren, water erbij en 5-10 min. rusten, wei afscheppen, 10 min. roeren, 15 min. rust, kaasdoeken doeken en kaasvaten klaarzetten, wei afscheppen, wrongel in kaasvat brengen, vat onder de pers zetten W- naar markt met kaas, kaaskoper ontvangen wei afdragen naar de varkens kaasdoeken wassen	
9.00 - 9.10	D - kaaspersen controleren	
10.00 - 10.30	D - kazen onder pers keren, gewicht van pers veranderen, kaasruimte dweilen W- kaasruimte boenen; kazen met water afnemen, rijpende kaas controleren, kleine pekelbak verversen O - grote pekelbak schoonmaken en verversen, kaaspullen een extra schoonmaakbeurt geven	
16.30 - 17.30	D - idem arbeid 5.00-6.00	
17.45 - 18.00	D - idem arbeid 6.45-7.00	
18.30 - 20.00	D - idem arbeid 7.30-9.00	
20.00 - 20.15	D - kaaspersen controleren, kaasruimte aandweilen	
21.30 - 21.45	D - kazen onder de pers keren, gewichten van pers veranderen	

Terwijl de boerin druk bezig was met haar werkzaamheden, werden de melkbussen etc. door de dochter goed schoongemaakt, ook hier was hygiëne zeer belangrijk. Dit alles gebeurde in het boenhok, waar ook het waterfornuis stond waarop het water werd verhit.

Als het kon, werd zeker bij de kleine boeren het hele gezin ingeschakeld, zodat knechten, dienstmeiden en daggelders konden worden ontslagen. Werkdagen van 10-15 uur waren normaal. Mechanisatie kwam hier pas later dan elders op gang. Toen in 1915 een boer in Lekkerkerk een maaimachine aanschafte (door paarden getrokken) was hij daar de eerste.

Feitelijk kwam pas na de Tweede Wereldoorlog de mechanisatie echt goed van de grond. Allereerst waren het vooral trekkers die werden aangeschaft. Er kwamen vervolgens (kunstmest)strooiers, betere maaimachines, opraapwagens etc. Kortom, het bemesten van de weilanden en de hooibouw, wat vroeger vaak weken duurde, was op die manier verleden tijd.

Ook kwamen er melkmachines, zodat het met de hand melken gedaan was. De melk werd niet meer in melkbussen afgevoerd naar de fabriek maar werd opgeslagen in koeltanks, die een aantal keren per week werden geleegd. Nog weer later verschenen, gedwongen door de overheid, de gierkelders waarmee ook het bemesten van de weilanden een grote verandering onderging. Dit soort ontwikkelingen vroegen wel om grote investeringen, die ertoe leidden dat sommige boeren, zeker die geen opvolging hadden, werden gedwongen te stoppen met hun bedrijf.

Maar er was nog een belangrijke reden waarom de boeren hier moesten stoppen met hun bedrijf. De tweede helft van de 20^e eeuw was de periode waarin de uitbreiding van het dorp in de richting van de polder een aanvang nam. Onvermijdelijk verdwenen hierbij door onteigeningen, eind jaren veertig tot in de tachtiger jaren, een groot aantal boerenbedrijven. Het was niet zo dat ze allemaal stopten, want sommigen begonnen elders opnieuw. Waren er rond 1900 nog 38 boerenbedrijven, klein en groot, in 1985 was dat aantal gedaald tot 8 stuks.

De meest in het oog springende onteigening was die van boerderij Welgelegen, midden in het dorp tegenover het oude gemeentehuis. Op die locatie had al in 1668 Pieter Joostenzn. Huyzer een boerderij gekocht. Onafgebroken heeft daar het geslacht Huyzer geboerd, vanaf 1776 op een nieuwgebouwde boerderij. In 1946 werden de eerste 7- van totaal 23 ha. van de toenmalige eigenaar Gijsbertus Huyzer onteigend voor de eerste naoorlogse uitbreiding, de Visserijstraat. In 1973 werden de laatste hectaren en de

boerderij zelf onteigend. Maar niet alleen voor woningbouw vonden onteigeningen plaats. Ook voor de aanleg van recreatiegebieden, zoals Krimpenerhout en de surfplas, werden vele hectaren weiland onteigend.

De ontwikkelingen en grote veranderingen van het boerenbedrijf in onze polder na de jaren tachtig, zelfs met 100 koeien heeft men nog slechts een middelgroot bedrijf, vallen buiten het kader van dit verhaal. Een verhaal waarin we nagingen hoe uit een moerasgebied dat polder werd genoemd (Oud Nieuws nr.31) en in deze aflevering, hoe de polder die

9. Boerderij Welgelegen, fam. Huyzer

eeuwenlang werd gebruikt en beheerd dankzij de arbeid van de eerste met naam bekende boer Hanneman Rudolfszn. met in 1394 een hoeve op de Noord en Lambert Gerrits, wiens vrouw in 1591 zulke lekkere kaas kon maken en de vele anonieme en bekende boeren.

Aan het eind van dit verhaal kunnen we vaststellen dat na ca. 1900 en zeker na 1945 het karakter van de polder veranderde als nooit tevoren. Onze oudere bewoners hebben nog hun herinneringen. De jongeren onder ons zullen het moeten doen met de verhalen zoals deze. Laten we hopen dat wat nog resteert van het bijna 1000 jaar oude unieke slagenlandschap in de Krimpense polder nog lang behouden mag blijven.

Bronverwijzing:

1. Geschiedenis van Holland onder redactie van Thimo de Nijs en Eelco Beukers 2002
2. Boer en boerderij in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden door Huib de Kok 2007
3. Haven en achterland: Rotterdam en de Krimpenerwaard verstrengeld in touw onder redactie van L.A.F. Barjesteh van Waalwijk van Doorn 1998
4. Materiële culturen in de Krimpenerwaard in de zeventiende en achttiende eeuw. Ontwikkeling en diversiteit door Johan A. Kamermans 1999
5. Schatrijk Krimpenerwaard, verhalen uit de 20^e eeuw. SCHOK 2007
6. De Lekstreek, een aardrijkskundige verkenning van een bewoond deltagebied door T. Vink 1926
7. 75 jaar Woningbouwvereniging 'Ons Belang' door Jan van Lit 1994

Kennismaken met een nieuw bestuurslid

Nico van Wijngaarden (2023)

Wat beweegt een mens om in het bestuur van een historische vereniging toe te treden? In mijn geval is het een vrij logische stap.

Een meer dan gewoonlijke interesse in het verleden. (op school was geschiedenis altijd mijn lievelingsvak). Opgegroeid in een gezin met een wat oudere vader en moeder. Thuis werden altijd veel verhalen verteld over vroeger.

Mijn moeder was een schippersdochter uit Lekkerkerk (1921) en pa was heel lang boerenknecht geweest (geboren te Stolwijk in het jaar 1915).

De verhalen gingen over het harde werken voor weinig geld, de economische crisis in de jaren dertig, beroepsvaart op de Lek onder zeil, de strenge winters, de lange en warme zomers,

De oorlog was altijd ook een groot onderwerp.

De continue dreiging van de bezetter, eten op de bon, in de avond binnen moeten blijven tijdens spertijd, foute dorpsgenoten (sympathiserend NSB), maar ook het verzet en de euforie van de bevrijding.

Daarna de wederopbouw na de oorlog met als dissonant de watersnoodramp in 1953 waarbij de polder Krimpenerwaard door het oog van de naald kroop. Dertig jaar lang heb ik in een oud dijkhuis gewoond Onder de Waal 42. Eerst was het echtpaar Poley onze burens en begin jaren 70 kregen wij Willem, Teus en Mijntje Verhoef als burens.

Als kleine buurlingen meerdere keren in het atelier van Willem geweest en vele verhalen mogen horen over oud Krimpen aan de hand van zijn schilderijen.

Dit alles heeft mij gevormd. Geruime tijd lid van onze vereniging en nu is toetreding tot het bestuur een logische en weloverwogen beslissing.

Nieuwe website

De oude website was niet meer up-to-date en kon ook niet meer goed bijgewerkt worden. Daarom hebben we ervoor gekozen een nieuwe te maken.

Dat was nog een hele klus. Welke webhost kiezen we? Wat zetten we er allemaal op? En nog allerlei andere zaken waarvoor keuzes gemaakt moesten worden.

We hebben gekozen voor webhost HostSlim. Ook hebben we een nieuwe domeinnaam geregistreerd, omdat de vorige naam nogal lang was.

De inhoud van de website gaat voornamelijk over de historie van Krimpen aan de Lek (zie o.a. de tijdlijn), maar ook actuele zaken zullen we erop plaatsen, zoals de agenda.

Ga voor onze website voortaan naar <https://www.crempene.nl>

Reacties op de website zijn welkom.

Mededelingen

- Vanaf april tot en met juni is er weer een nieuwe expositie in de HOP in de bibliotheek. Dit keer tonen we Krimpen aan de Lek op tekening. Ook foto's van schilderijen zijn te zien.
- Op zaterdagochtend **11 mei** (niet 13 april) worden in het Cultuurhuis weer filmpjes uit ca. 1985 getoond, gemaakt door Daan Dijkshoorn. Dit keer zien we de weekmarkt, de kermis en lopen we mee met de avondvierdaagse. U bent welkom op zaterdagochtend 11 mei van 10.00 uur tot 11.00 uur.
- **14 september**: Open Monumentendag. Thema: 'Routes, Netwerken en Verbindingen'
- **21 september** bezoek Huis van Gijn en rondvaart in Dordrecht

De contributie voor **2024** is in de najaarsvergadering 2023 vastgesteld op € **15,-**. Heeft u deze al overgemaakt?

Dit bedrag kunt u overmaken naar banknr. NL11RABO0335776221 van de Historische Vereniging Crempene.

COLOFON

Oud Nieuws wordt uitgegeven door de historische vereniging van Krimpen aan de Lek 'Crempene'
Redactie en opmaak: Gijs en Elsa Moerkerken

Correctoren: Jan Kees Wepster, Bert van den Herik

Secretariaat: Annetje Ockerstraat 19
2931PJ Krimpen aan de Lek

Tel: 0180-523769

e-mail: crempene@ziggo.nl

website: www.crempene.nl

facebook: www.facebook.com/historischeverenigingcrempene